

doods voorouders en vroedvrouw (II, 116). Het waren heus niet alleen de landsvorsten die op strenge vervolging aandrongen. De archieven van Simancas bevatten een helaas niet verder geciteerd rapport van de graaf van Horn, die in 1562 adviseerde om ketters levenslang op te sluiten, hun goederen te confisqueren en streng aan te dringen op katholiecriteitsverklaringen (II, 90). Buitengewoon waardevol zijn vooral de strikt chronologische beschouwingen over de wetgeving ten tijde van de troebelen in de jaren zestig, en ten tijde van het zoeken naar een evenwicht tussen de verschillende godsdiensten in de jaren zeventig en tachtig.

Zodra de schrijfster de chronologie echter loslaat, ontglipt haar én de lezer de greep op de materie. In haar cijfermateriaal is nergens sprake van een uitsplitsen naar de drie verschillende inquisities en telt zij alle slachtoffers bij elkaar op. Het gebruik van de tortuur licht ze evenmin toe. Was alle inquisities alles toegestaan, of gold hier — zoals voor de Spaanse inquisitie — een strenge inperking van het door pijniging verkrijgen van bekentenissen? De afbakening van het onderzoeksterrein tot het huidige België is eigenlijk niet te verontschuldigen. Bij de straf van de verbanning is de auteur kennelijk onbekend met het verschijnsel van het bannen *binnen* een gemeenschap, juist om vat te houden op de bekeerling, in plaats van deze te verbannen naar andere gewesten of landen. De opsplitsing van de studie in twee delen heeft ook geleid tot overbodige herhalingen. Onnodige uitweidingen en algemene beschouwingen over historiografische thema's voegen niets nieuws toe en verraden eerder een onvertrouwdheid met de zestiende-eeuwse geschiedenis in bredere zin.

Het zou gemakkelijk zijn ons vrolijk te maken over het feit dat de auteur Robert Fruin een jezuitet noemt, of de katholieke Belgische historicus Guido Marnef een protestant. Maar een principiële kant hebben deze — niet onvergeeflijke — vergissingen wel. Nemen de onderzoekers van de Universiteit Libre te Brussel een zo geïsoleerde plaats in het intellectuele leven in het land van Gachard in, dat ze niemand in Vlaanderen of Brussel (of Nederland!) kunnen vinden om dit soort ongerechtigheden te verbeteren? Want deze dwaasheden wekken twijfel aan die resultaten die wel tot het specifieke onderzoek behoren. Het siert de auteur dat ze soms in haar Franse betoog enkele citaten in het Nederlands geeft en veel Nederlandstalige literatuur vermeldt. Het zou van meer respect voor het Nederlands getuigen als zij of de uitgever daarbij voortaan een corrector in de arm zouden nemen. Deze ernstige bedenkingen nemen echter niet weg dat het aanbeveling verdient de op zich belangwekkende onderzoeksresultaten eens op een geserreerde wijze ook aan het Nederlandstalige publiek aan te bieden.

Anton van der Lem

Z. van Ruyven-Zeman, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda 1556-1604* (Corpus vitrearum Netherlands III; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, 2000, 365 blz., f350,-, ISBN 90 6984 269 6).

Het derde deel uit de Nederlandse afdeling van het 'Corpus vitrearum mcdii aevi', een serie met vele publicaties over gebrandschilderde ramen van — thans — twaalf Europese landen en de Verenigde Staten, volgt driejaar na deel één (zie *BMGN*, CIV (1999) 398-399) terwijl deel twee nog moet verschijnen. Het is grosso modo op dezelfde wijze opgezet als het vorige gepubliceerde deel. Prachtige kleurenfoto's van de zes gebrandschilderde ramen in de kooromgang van de Goudse Sint Janskerk (die van voor de reformatie dateren: 1554-1571) en van de heraldische glazen en de negen ramen in het schip en het transept, die na de reformatie door het hoogheemraadschap van Rijnland en Hollandse steden zijn geschonken (1593-1604), illustre-

ren het boek. Zwart-wit foto's tonen de cartons, de ontwerpen, die zowel voor als na de reformatie direct door de organiserende instantie van het kerkgebouw (eerst het kerkfonds, later de vroedschap) voor eventueel herstelwerk werden verworven. Ook in zwart-wit zijn de conservatiekaarten, die net als in het eerste deel, laten zien hoe weinig echt origineel glas er nog aanwezig is. Zelfs tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd er zeer veel glas bij restauraties vervangen. De catalogus bevat verder een uitgebreide bespreking in chronologische volgorde van de beide series gebrandschilderde ramen, waarbij men zich dus gelukkig op de cartons kan baseren voor de originele staat ervan. Ook is er ruime documentatie over het tot stand komen van de ramen van voor de reformatie, daarentegen is de beschikbare informatie over de zeventiende-eeuwse glazen minder betrouwbaar.

Voor historici is naast het kunsthistorische aspect vooral de cultuurhistorische dimensie van belang: wat gebeurde er met de glazen nadat Gouda naar de Opstand was overgegaan in 1572 en de reformatie in 1581 definitief was ingevoerd? Werden de oude gebrandschilderde ramen met hun afgebeelde knielende rooms-katholieke schenkers afgedekt? En werden de afbeeldingen van God de Vader of van de Heilige Drieëenheid, die protestanten aanstoot gaven, verwijderd? Niets van dit alles. Gouda was een zeer vrijzinnige stad die zelfs na 1581 Philips II als enige wettige soeverein in Holland bleef erkennen. De inleidende artikelen van de auteur maken duidelijk dat W. Tybaut als enige glasschilder voor en na de reformatie doorwerkte. In deel één hebben we al gezien dat de vroedschap zelfs besloot de oude glazen uit het verwoeste regulierenklooster in de Sint Janskerk te plaatsen. Pas in 1621 werd er door toedoen van Maurits' coup actie ondernomen om katholieke voorstellingen uit te bannen. Maar voor de rest was het continuïteit wat de klok sloeg, vooral omdat de vroedschap — het is al gezegd — de verplichtingen van de oude kerk overnam. De latere, nieuwe gebrandschilderde ramen kregen wel een andere iconografie: de ramen van de steden kenden onderaan geen biddende en knielende figuren meer, het Latijn verdween om plaats te maken voor langere Nederlandse teksten. In het bovengedeelte van het raam werden geen tafereelen uit de bijbel meer opgenomen, maar historische scènes en allegorieën, van nut voor een vermaning tot deugdzaamheid in het heden. De onderdelen van deze niet zo sterk samenhangende reeks, thans aangeboden door organisaties en niet meer door personen, werden wel weer zoals vroeger in de kerk geplaatst volgens een rangorde, die door de positie van de gevers werd bepaald. Bovendien brachten vooraanstaande kunstenaars als onder meer I. S. wanenburg, zelf schepen en burgemeester van Leiden, J. Wtewael (net uit Italië terug) en de grote Amsterdamse architect H. de Keyser hem tot stand. Deze mededeling wordt echter onder voorbehoud gedaan, omdat geen archiefbescheiden hun activiteiten aantonen. Dit boek is een goed en volledig standaardwerk, dat de geschiedenis van deze glazen uitputtend behandelt.

E. O. G. Haitsma Mulier

K. Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650. Angola, Kongo en São Tomé*, R. Baesjou, ed. (Zutphen: Walburg pers, 2000, 319 blz., f49,90, ISBN 90 5730 096 6).

De Nederlandse geschiedschrijving heeft de vaderlandse expansie in Afrika altijd stiefmoederlijk behandeld. Het is tekenend dat onderhavig boek niet is geschreven door een beroepshistoricus, maar een amateur, al zou de lezer die de inleiding overslaat dat niet vermoeden. Klaas Ratelband, tot dusverre onder historici bekend als de bezorger van bronnenuitgaven over Nederlandse activiteiten in West-Afrika, schreef *Nederlanders in West-Afrika* grotendeels gedurende de Tweede Wereldoorlog, maar publiceerde het nooit. Na Ratelbands verscheiden in 1981